

Na přelomu 19. a 20. století vstupují na scénu dva hlavní směry filosofie 20. století: *fenomenologie* a *analytická filosofie*. Jde zpočátku o projekty jednotlivců bez velkého ohlasu: budeme je zde pozorně sledovat, ale musíme mít na paměti, že vedle zde sledovaných dějů běží dále leccos z toho, co jsme viděli v 19. století. Jako na první se zaměříme na fenomenologii: ukážeme si, z čeho vycházela (Brentanova škola), jak se utvářely osud a dílo jejího zakladatele *Edmunda Husserla* a jak vypadá jeho zralá pozice z dvacátých a třicátých let.

8.1 Úvod – postup výkladu filosofie 20. století a něco o názvech

Jak již bylo řečeno, dva hlavní směry filosofie 20. století vstupují na scénu téměř současně roku 1900. Zpočátku se jedná o výkon jednotlivců nebo malých skupin, které si získají širší uznání až po letech nebo desetiletích (fenomenologie ve druhém, analytická filosofie ve čtvrtém desetiletí 20. století). Je tudíž pochopitelné, že takovou filosofii, jakou jsme viděli v 19. století, nacházíme ještě po značnou část století 20. (ale už o ní tu nebudeme mluvit, nebo jen okrajově).

Označení 'fenomenologie' je samo celkem přesné a její zakladatel je užíval; my zde pod tímto nadpisem budeme probírat i směry, které na fenomenologii navazují, ale dalo by se celkem oprávněně tvrdit, že už fenomenologií v přesném smyslu nejsou (existencialismus, hermeneutika). Označení 'analytická filosofie' vzniká naopak sice s velkým zpožděním (vžívá se až v 50. a 60. letech), ale je převážně užíváno stejně široce a inkluzivně, jako je budeme užívat zde. Od 70. let se, původně z analytické strany, začíná šířit označení 'kontinentální filosofie' v zásadě pro všechno evropské, co není analytické (tedy i fenomenologii). V naší opoře je nebudeme užívat a další 'kontinentální' jevy, které sice nepochybně fenomenologií byly ovlivněny, ale snaží se stát na vlastních nohou a často fenomenologii tak či onak kritizují, probereme v poslední kapitole jako 'to ostatní z 20. století'.

V opoře se tedy nejprve zaměříme na fenomenologii a jevy příbuzné (kap. 8-10), pak na analytickou filosofii (kap. 11-13) a nakonec na to ostatní, co vedle fenomenologie může spadat pod označení 'kontinentální' (kap. 14).

8.2 Brentano a jeho škola

Franz Brentano (1838-1917) byl vynikající učitel a zakladatel školy, z níž se donedávna vzpomínalo skoro jen na Husserla a polské logiky (a u nás v Čechách ještě na Masaryka), ale která se nyní opět těší větší pozornosti. Pocházel z významné německé rodiny, studoval filosofii a teologii, 1864 přijímá kněžství a po habilitaci 1866 nastupuje ve Würzburgu jako mimořádně slibný docent. Roku 1874 je povolán jako profesor do Vídně a rychle tam získá ohromný ohlas (kterému nijak neškodí, že začátkem 70. let byl přední postavou kampaně německých katolíků proti vyhlášce o papežské neomylnosti a že roku 1880 byl dokonce zbaven profesury, když se vzdal kněžství kvůli uzavření manželství). Roku 1895 odchází na odpočinek, ale dál filosoficky pracuje, nakolik mu to slábnoucí zrak dovoluje.

Jako u novokantovců, Brentanův přínos byl především ve zvýšení laťky kvality filosofické práce. Jeho vlastní filosofie se dost proměňovala a Brentano jen málo publikoval – ovšem publikace, které máme (posmrtně k nim přibývají různé prepisy přednášek apod.), potvrzují Brentanovu velikost. Uvedme jednak asi nejslavnější Brentanovu knihu *Psychologie z empirického stanoviska* (1874), jednak kratší, ale obdivovaný spis *O původu mravního poznání* (1889). Vedle Husserla a Masaryka patří k

Brentanovým žákům Carl Stumpf (u něhož se Husserl habilituje – když u Brentana zbaveného profesury to už není možné), Anton Marty (profesor na německé univerzitě v Praze, jenž prostřednictvím svého posluchače Viléma Mathesia měl značný vliv na Pražský lingvistický kroužek), Alexius Meinong (který sehraje důležitou úlohu na počátku analytické filosofie) a Kazimierz Twardowski (z jehož žáků povstane obdivovaná polská Lvovsko-varšavská škola v logice a matematice).

Brentano se považuje především za psychologa (vztah psychologie a filosofie byl tehdy nejasný, ale dá se říci, že psychologové jako Brentano se považovali za filosofy zaměřené na zkoumání mysli – kteří ovšem, nakolik je celá filosofie nakonec závislá na studiu lidské mysli, by měli ve filosofii hrát první housle). Zná dobře aristotelskou i millovskou tradici, ale jeho přesná, produktivní mysl ho žene (trochu podobně jako na druhé straně oceánu Peirce) k vytváření bohatých systematických rozvrhů prakticky od nuly – rozvrhů v plurálu proto, že ho zřejmě baví víc systémy vymýšlet než dotahovat a hájit. Pro Husserla budou každopádně důležité Brentanovy pojmy *intencionality* a *deskriptivní psychologie*. Všem psychickým fenoménům (na rozdíl od fyzických) je společné, že v sobě nesou intencionální předmět, k němuž se vztahují (zatímco fyzické se nevztahují k ničemu). A deskriptivní psychologie jakožto předstupeň vysvětlující psychologie se od ní liší tím, že zatím nehledá vysvětlení (zákon, psychický mechanismus), nýbrž pokouší se jakožto příprava k němu prostě o popis.

8.3 Edmund Husserl – život a dílo, několik úvodních poznámek

Edmund Husserl (1859-1938) se narodil v Prostějově v zámožné židovské německojazyčné rodině. Studoval matematiku v Lipsku, Berlíně a Vídni. V Lipsku se spřátelil s moravským krajanem Masarykem, který mu vřele doporučuje Brentana. Husserl sice napřed ve Vídni ukončí doktorátem studium matematiky (1881), ale po vojenské službě a kratší peripetii v Berlíně se do Vídně vrací a s plným nasazením se vrhá do práce v Brentanově okruhu. Jeho píle a nadání rychle nesou ovoce a už po několika letech ho Brentano posílá za Stumpfem do Halle, aby se tam habilitoval. Husserl se vskutku habilituje r. 1887 prací, která v rozšířeném knižním vydání nese název *Filosofie aritmetiky* (1889).

Roku 1900 vydává Husserl první svazek *Logických zkoumání* a po třinácti letech v Halle přechází do Göttingen. Zatímco ve *Filosofii aritmetiky* ještě stál na brentanovské půdě, zde se již od Brentana v řadě ohledů distancuje (pod vlivem vývoje v 90. letech 19. století, mimo jiné i korespondence s Fregem) a svou pozici charakterizuje jako *deskriptivní psychologii* nebo také *fenomenologii* (což je ve vědách běžné označení pro popis jevů, zatím bez ambice podat kauzální vysvětlení). O rok později následuje druhý svazek *Logických zkoumání* a postupné budování skupiny pokročilejších, na fenomenologii orientovaných studentů (velmi tomu přispěje geniální Adolf Reinach, jenž ale nedlouho potom tragicky zahyne v 1. světové válce).

Během göttingenského období Husserl vypracuje první systematickou podobu své *transcendentální fenomenologie* (již na rozdíl od Brentanovy nebo vlastní starší pozice charakterizuje požadavek *fenomenologické redukce* – o tom více v příštím oddílu) a vydává ji tiskem jakožto *Ideje k čisté fenomenologii a fenomenologické filosofii* (1913). Někdy touto dobou také fenomenologie získává širší ohlas: začíná vycházet *Ročenka* apod. Roku 1916 Husserl přechází do Freiburgu v Briesgau a setrvá tam po zbytek života (penzionován 1929).

Zde dochází k dosud největšímu rozkvětu fenomenologie, nepochybně i zásluhou setkání s čerstvě habilitovaným *Martinem Heideggerem*, s nímž Husserl záhy rozvine velmi těsnou spolupráci. Husserl skoro nepublikuje, ale přednáší, a z dvou přednáškových

zájezdů (do Paříže a do Prahy) vzniknou dvě poslední velké Husserlovy knihy: *Karteziánské meditace* (předneseno 1929, vydáno francouzsky 1931) a *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie* (předneseno 1935, malá část vydána 1936, celý dokončený kus textu až 1954). Husserl je sice roztrpčen z Heideggerova odklonu k vlastní koncepci koncem dvacátých let, ale i na sklonku života zůstává přesvědčen, že jeho filosofii patří budoucnost. V záchraně Husserlovy pozůstalosti z nacisty ovládaného Německa hráli velmi pěknou roli i Češi, mj. i díky daru presidenta Masaryka.

Už v Göttingen razí Husserl slogan „K věcem samým!“ (míněno: pryč od knih, od názorů druhých filosofů, nepřímě od celého historizujícího mainstreamu ... když mohli na věcech vyzít něco podstatného Platón a Aristotelés, proč by nemohl dnešní člověk?).

Silný rys Husserlovy práce (nakonec nacházející výraz ve fenomenologické redukci) je snaha o *bezpředsudečnost*. Právě v tom dosavadní filosofové chybovali a právě proto nemáme jedinou filosofii, na níž by se všichni shodli (jako máme jedinou matematiku a jedinou fyziku), že filosofové – z nepozornosti nebo neschopnosti – dříve nebo později vždy nechají do své práce vstoupit nějaký předsudek (který druzí nesdílí, a tak dochází k fragmentaci filosofie). Pokud se toho vyvarujeme, budou naše výsledky přijatelné pro všechny (jak je na to Husserl zvyklý ze své domovské matematiky).

8.4 Husserlova fenomenologie

Nyní postupme ke stručnému výkladu hlavních rysů Husserlovy zralé, vrcholné pozice z *Karteziánských meditací*.

1. vědomí (prožívání, zakoušení, danost, *cogito*) KM § 14

- zahrnuje všechny druhy prožívání (vnímání, myšlení, vzpomínka, touha, fantazie ... cokoli, čeho jsme si vědomi)
- každé vědomí je vědomím něčeho, má nějaký obsah, a to určitý útvar smyslu (*cogito-cogitatum*)
- *intencionalita* = vztah mezi prožíváním a prožívaným obsahem (už u Brentana 1874 *intencionální obsaženost* předmětu v prožitku hlavním znakem psychického fenoménu) ...

2. fenomenologická redukce (*epoché*) KM § 8-11

- jakýkoli obsah, nakolik se nás nějak týká, musí být dán ve vědomí nějakého druhu (nebo opačně, o čem nemáme žádné vědomí, to se nás nijak netýká)
- můžeme proto ve filosofii „uzávorkovat“ vše, co přesahuje danost ve vědomí; přesněji pozastavit platnost všech soudů a jiných postojů ohledně takových obsahů (mezi nimi i tzv. 'objektivního světa') ... protože to nemůže být nic než předsudky, a my chceme postupovat bezpředsudečně

3. evidence KM § 4-5

- jediný legitimní zdroj poznání a odůvodnění
 - primitivní, na nic dalšího nepřevoditelný pojem
 - protiklad 'prázdné mínění' x 'vyplnění' (evidence je vyplněním prázdné intence)
 - samodanost: věc je v evidenci dána jako ona sama
 - vyplnění je *názor* (*Anschauung*), nahlédnutí
- Princip všech principů (*Ideje I*, § 24): každou danost je třeba přijmout, jak se dává, ale jen v mezích, v jakých se dává

4. reflexe KM § 15, 17

rozlišujeme mezi prožíváním a tím, co je prožíváno (způsobem danosti a tím, co je dáno)

to odpovídá rozlišení mezi *noema* (prožívané, danost) a *noesis* (prožívání, způsob danosti) ... ve starší terminologii předmět a akt
vztah *noema-noesis* označuje Husserl často 'korelace'
korelativní zkoumání (korelativní problematika) je velké téma fenomenologie

5. míněné a spolumíněné

- v prožívání a prožívaném obsahu rozlišujeme mezi ústředním a podružným (popředí x pozadí; střed x okolí; míněné x spolumíněné)
- žádná danost není izolovaná, každá ústřední (tematizovaná) danost obklopena otevřeně nekonečným systémem spoludaného, jež je netematizováno nebo v nějaké míře spolutematizováno

6. časovost

- přítomnostní pole má rozsah: 'ted' obklopeno polem *protencí* (budoucnost) a *retencí* (minulost)
- zralá teorie časovosti není (skoro vůbec) vykládána v *Přednáškách o teorii vnitřního prožívání času*, nýbrž rozptýlena v textech od r. 1916 dále

7. horizontovost

KM § 19

- horizont je *systém předznačených potencialit* vědomí
- do horizontu tedy patří nejen spoludané netematizované aspekty obsahu, nýbrž i (zatím) nedané

8. syntéza

KM § 17-18

- starší schema 'prázdna intence' : 'vyplnění' nyní aplikováno na neustálý přechod protencních obsahů v prožívané 'ted' a do retenčního zanořování či vyhasínání
- základní forma syntézy: syntéza identifikace

9. eidos, eidetika

KM § 34

- konkrétní prožívání je případem *eidos* (starší terminologie *Wesen*, podstata)
- k *eidos* náleží nutnost
- úkolem fenomenologie je nacházet *eidetické*, nutně platné vztahy a struktury

10. intencionální (konstitutivní) analýza

KM § 20

- zkoumání intencionální výstavby (čili konstituce) prožívaných obsahů se zvláštním zřetelem k tomu, jak k ní přispívají normálně netematizované (anonymní) vrstvy intencionality

Další zajímavá témata u Husserla:

- *Lebenswelt* („přirozený svět“) Kr § 28-36
- transcendentální idealismus KM § 40-41
- historičita Kr § 9h,k-l, 15; „O původu geometrie“

POKYNY KE STUDIU

Přečtěte si příslušná hesla v Nida-Rümelinovi.

Zájemci si přečtou §§ 17-20 *Karteziánských meditací*. O brentanovském kultu v Praze před 1. světovou válkou píše pěkně Max Brod ve své autobiografii *Život plný bojů*.

OTÁZKY

- 1) Co je intencionalita?
- 2) Co je cílem fenomenologické redukce a jak jej chce dosáhnout?
- 3) Co je reflexe?
- 4) Co je syntéza identifikace?
- 5) Co je to intencionální analýza?

9 FENOMENOLOGIE II – MARTIN HEIDEGGER

Husserl rychle rozpoznal Heideggerovy kvality a věřil, že v něm našel ideálního pokračovatele ve svém díle. I proto se postará, aby Heidegger byl povolán z Marburgu a obsadil Husserlovu katedru, když se r. 1928 chystal odejít do penze. Ale Heidegger má svojí agendu a od Husserlovy fenomenologie se ta Heideggerova liší stylem výkladu, volbou témat a zčásti i doktrínálně. Husserlovo zklamání ještě vyostří Heideggerův dočasný příklon k nacistům a jeho vyhlášení Berlínem požadovaných protizidovských opatření, když byl rektorem. V této kapitole se po stručném vylíčení Heideggerovy profesionální dráhy opět zaměříme na výklad několika hlavních rysů Heideggerovy vrcholné filosofie z období *Bytí a času*.

9.1 Martin Heidegger – život a dílo

Martin Heidegger (1889-1976) byl synem kováře a kostelníka z Messkirchu. Díky církevnímu stipendiu přechází na dobrá gymnázia v Kostnici a Freiburgu a ke studiu theologie ve Freiburgu. Po dvou letech přechází z theologie na filosofii, 1913 končí studium doktorátem a 1915 se habilituje a začíná ve Freiburgu vyučovat. Na důležitých pět let (1923-28) přijímá mimořádnou profesuru v Marburgu, což mu umožňuje vystoupit z Husserlova stínu a naplno rozvinout vlastní filosofické záměry. 1928 se vrací na Husserlovu profesuru do Freiburgu a setrvává tam po zbytek života (v letech 1946-50 má zakázáno vyučovat).

Po nacistickém převratu lidé z dosavadního vedení univerzity navrhnou Heideggerovi, aby se stal novým rektorem jakožto někdo, kdo by pro nacisty mohl být přijatelný (je zřejmé, že k tomu bude patřit i vstup do jejich strany). Heidegger na návrh přistoupí, do nacistické strany vstoupí a stane se na jedenáct měsíců rektorem (rezignuje v dubnu 1934). Během této doby také hojně vystupuje na podporu nacistické politiky – a diskutuje se o tom, zda a v jaké míře měl k nacistům sympatie i nehledě na epizodu s rektorstvím (každopádně ta epizoda vede k už zmíněnému poválečnému zákazu vyučování).

Mladý Heidegger publikuje několik recenzí a článků a posléze i habilitační spis (1915). Po návratu z války dlouho nepublikuje; vytváří však postupně svou filosofii (texty universitních přednášek jsou dnes dostupné v souborném vydání jeho díla, které vychází od r. 1975 a již skýtá přes 80 svazků z plánovaných 102) a získává proslulost jako skrytý filosofický král, jakýsi německý 'král Ječmínek'.

Odmilku ukončuje mistrovské dílo *Bytí a čas* (*Sein und Zeit*, 1927) – vydaná část ovšem zahrnuje jen 1/3 celkového plánu, a další části nikdy nevyjdou. Z dalších spisů uvedme: *Kant a problém metafyziky* (1929), *Co je metafyzika?* (1929, 2. vyd. 1943, 3. vyd. 1949), *O bytostném určení pravdy* (1930), *Původ uměleckého díla* (1936), *Dopis o humanismu* (1946), *Otázka po technice* (1950), *Co znamená myslet?* (1952).

Až z pozůstalosti vychází text klíčový pro Heideggerův 'obrat' (*die Kehre*) a jeho pozdější myšlení, *Příspěvky k filosofii: o úvlasti* (*Beiträge zur Philosophie: vom Ereignis*), psaný 1936-38.

9.2 Heidegger – vlivy a souvislosti

Zatímco Husserl byl vzděláním matematik a dějinami filosofie se zabýval spíše okrajově (a to téměř výlučně novověkem), Heidegger mohl studovat jen díky církevní podpoře a po nějaký čas vystupuje jako expert na Aristotela a scholastiku. Brilantní výklady z *dějin filosofie* jsou důležitou součástí Heideggerova díla.

Zatímco Husserl má sklon zabývat se nadčasovými, věčnými problémy intencionality, Heidegger chce filosofii vztahovat ke *konkrétní zkušenosti lidského života tady a teď*. V tom na něj pravděpodobně má vliv tzv. 'filosofie života', především Wilhelm Dilthey (1833-1911), na jehož pojetí *hermeneutiky* Heidegger naváže. Heidegger také jeví silný zájem o literaturu a poezii, a jeho pozdější dílo obsahuje mnoho filosofických výkladů básnických děl (a také vlastní literární tvorbu).

V době heideggerovského kultu byl vrchol jeho díla spatřován v pozdější fázi, dnes opět příklon spíše ke studiu Heideggerovy filosofie 20. let s vrcholem v *Bytí a čase* (1927).

9.3 Heidegger – filosofie období bytí a čas

1. odmítnutí primátu teoretického postoje

BČ § 13

Od konce 16. století je otázka 'jak poznáváme?' ústředním tématem filosofie. Tak ještě u Husserla je pořád řeč o konstituci toho, čeho jsme si vědomi, co pro nás vystupuje v prožívání jako předmět.

Ve skutečnosti je to, na čem nám záleží, prvotnější než to, co poznáváme (není to tak, že bychom napřed poznávali, a až pak v rámci takto získaných teoretických daností nějak vybírali, na čem nám bude záležet – naopak, už v poznávání se zaměřujeme na to, na čem nám záleží).

2. Heidegger = Husserl + Aristotelés

Heidegger do Husserlova výkladu časovosti promítne aristoteléské schema *dynamis/energeia* (možnost/uskučnění). Protence tedy podle Heideggera v nejbližší budoucnosti nevyhmatávají jen nebo hlavně, co se stane v oblasti předmětů zkušenosti (jak to vypadalo u Husserla), nýbrž především, jaké jsou *možnosti naší aktivity*, našeho jednání. MH terminologie: místo systém protencí říkáme *rozvrh (Entwurf)*. Rozvrh je vždy situovaný, možnosti vycházejí z fakticity, z toho, co je již dáno, do čeho jsme *vrženi* – je to vždy vržený rozvrh.

3. Pobyt (Dasein)

BČ § 4, 41

Jsoucno, charakterizované ustavičným (ovšem konečným) rozvrhováním a uskutečňováním možností, které mu nejsou lhostejné (neboť jsou ono samo).

„Dasein ist das Seiende, dem im seinem Sein um sein Sein geht.“

Bytí pobytu tedy charakterizováno jako *starost (Sorge)* – starost vposledku o to, co ze sebe v životě udělám, které ze svých možností naplním a které promarním.

4. Autenticita (Eigentlichkeit)

BČ § 9, 27

V některých možnostech uskutečňuje pobyt to, čím je a oč mu především jde, a v jiných se s tím mívá. Tento rozdíl je primitivní a nelze jej na nic základnějšího převést. Pobyt tomu rozdílu rozumí, i když často si minutí se s *vlastní, autentickou* možností uvědomuje až dodatečně.

Zprvu a většinou se pobyt rozvrhuje nikoli ze sebe, nýbrž neautenticky z anonymního 'ono se' (*das Man*).

5. Typy jsoucna: pobyt, příručnost, výskyt

BČ § 9, 12, 15

Pobyt *existuje* (*ek-sistere*), tj. vyvstává ze sebe v předběhu do budoucnosti. Je to *bytí-na-světě*.

Příručnost je korelátém obstarávání pobytu. Nástroj je tím, čím je 'o sobě', právě nepovšimnut ve službě obstarávané záležitosti (při obstarávání tematizují dílo, nikoli nástroje či prostředky).

Výskyt je korelátém čisté teorie. Je to odvozený způsob bytí (prvotní jsou pobyt a příručnost). Nicméně dřívější filosofie chápala a vykládala vše na způsob výskytu (kategoriálně, nikoli existenciálně).

6. Svět

BČ § 15-18

Strukturní součást pobytu (*bytí-na-světě*).

Třetí pojem světa (to, do čeho se pobyt rozvrhuje): *soustava trajektorií možného obstarávání*.

Trajektorie budovány ze struktury poukazů, které pobyt při obstarávání nepozorovaně vedou. Teprve případné zhroucení této struktury vede k obrácení pozornosti od díla na jsoucno, které ztratilo svou příručnost (a může být pochopeno jako výskytové).

7. Rysy Heideggerovy filosofie

- terminologické novátorství (hra s jazykem)
- zrušení problémů jiným budováním teorie: odkazy na primitivnost pojmů, na jejich 'stejnou původnost', na 'vždy již ...'.
- (po *Kehre* odklon od snahy o vědeckost a vykazatelnou platnost)

8. Hermeneutický kruh, struktura tázání

BČ § 2

Celku rozumíme z částí a částem z celku.

Tedy nejsou žádné poslední pevné základy, na nichž by mohlo rozumění a poznávání stavět.

Struktura tázání: 'u čeho', 'na co', 'po čem' (není to nikdy tak, že bych se tázal po něčem, o čem nemám ani ponětí – mám jakousi předběžnou představu, co hledám a jak to najít, jinak bych se do hledání ani nemohl pustit, ani je dovést k úspěšnému konci konci ... protože pak bych, i kdybych stál přímo před hledanou věcí, nemohl poznat, že ona je zrovna to, co jsem hledal)

9. Pravda

BČ § 44, *WW*

Tradiční adekváční teorie pravdy (pravda = adekvace soudu a věci) nedává dobrý smysl (v čem se shodují desetikoruna a má myšlenka na ni? Je ta myšlenka kulatá, nazrslá, vyrobená z kovu, s vroubkovanými okraji ...?). Pravdu prostě nelze myslet výskytově. Pravda náleží ke způsobu bytí pobytu a nejlépe je popsána jako *neskrytost* (*alétheia*).

10. Bytí

BČ § 83

Vyhlášeným záměrem Heideggerovy filosofie je studovat *bytí*: nedostane se ale ani tak daleko, aby formuloval příslušnou otázku či problém.

(Vyhlášeným záměrem spisu *Bytí a čas* je vypracovat – tedy nikoli zodpovědět – otázku po bytí. Na konci dokončené 1/3 spisu Heidegger říká, že není jasné, zda nás dosud provedená zkoumání takovému vypracování *otázky* třeba i jen přiblížila.)

9.4 Pozdější Heidegger

Po zbytek života zůstává Heidegger v Německu (a do značné míry všude na evropském kontinentu snad s výjimkou Skandinávie) uctívaným mudrcem, a jeho vliv dosud je znatelný.

Filosoficky ale už nic srovnatelného s *Bytím a časem* nevytvořil. Prohlašuje sám, že v jeho myšlení krátce po dokončení vydané části *Bytí a času* došlo k *obratu* (*Kehre*), který mu znemožňuje dokončit započatý spis.

V čem přesně *Kehre* spočívá, to neříká zrovna jasně, a názory na to se různí. Říkává se, že pozice *Bytí a čas* je po *Kehre* rozpoznána jako ještě příliš subjektivistická (příliš soustředěná na *pobyt*). Každopádně po formální stránce pozdější Heidegger opouští v *Bytí a čase* ještě zřetelnou snahu o vědeckost, o vykazování každého kroku jako toho jedině správného; a zřiká se časem dokonce filosofie ve prospěch *básnění a myšlení*.

Významná témata pozdního Heideggerova myšlení: *Ereignis* (úvlast?), čtveřina (*Geviert*), bytí (*Sein*), *Gestell*, *Geschick*. Důraz na předsokratiky, po nich došlo v myšlení ke zmatení (vznikla filosofie).

9.5 Husserl a Heidegger – závěr

Spolu dohromady otevřeli fascinující téma: konstituci věcí ve světě i našich záměrů a cílů v systémech protencí či rozvrhů (Rorty a další později ukážou, že i když pragmatistům chyběl ten jemně vypracovaný diskurs časovosti a protencí, základní intuice byla více méně stejná: naše záměry i to, co nás obklopuje, se utváří v našem zaujatém jednání).

Není to tak, že by Husserl vůbec nevěděl o tom, že ze všech z budoucnosti přicházejících útvarů smyslu nám především záleží na nás a na našem zdaru či nezdaru: když už od Heideggera tuto myšlenku známe, dokážeme ji nalézt (před *Krizí* jen okrajově) i u Husserla – ale ovšem nikoli před rokem 1916, a o nesporně intenzivní, prakticky každodenní komunikaci mezi Heideggerem a Husserlem v letech 1916-1923 víme příliš málo, než abychom se mohli dohadovat, zda na to už tehdy Husserla přivedl Heidegger (nebo případně i naopak). Husserlovi nicméně podle všeho chybělo porozumění pro zvláštní dramatickost, kterou našemu usilování o životní zdar dodává naše smrtelnost (na niž naopak Heidegger klade velký důraz).

Tento nesporně vzrušující úkol se nicméně ukázal být příliš těžkým pro nějaký soustavný, látku zvládající výzkum – což nakonec přispělo i k úbytku nadšení pro fenomenologický projekt vůbec. Jeho stopy ale nalezneme v kultuře 20. století, od existencialistů po Dylana a Beatles.

Na Husserlovy zvláštnůstky a slepé skvrny (odkud a jak se transcendentální ego ve světě ocitá; jednostrannost transcendentálního idealismu) už poukázal Heidegger. Ale Heideggerova filosofie má zase svoje zvláštnůstky: není v ní jakoby vůbec prostor pro svobodné rozvažování, jak budu nebo nebudu jednat, a ústí v dost křečovitý ideál hrdinství (říká Patočka).

OTÁZKY

- 1) Je původnější poznávání nebo zájem?
- 2) Jak se k sobě mají pobyt, 'bytí ve světě' a starost?
- 3) Co je anonymní 'ono se' a jak se podílí na našem rozvrhu?
- 4) Jaké způsoby bytí jsou pobyt, příručnost a výskyt?
- 5) Jak metafyzická orientace na výskyt škodila dosavadní (předheideggerovské) filosofii?

6) Co je to svět (jeho třetí pojem)?

7) Co vytýká Heidegger tradiční teorii pravdy?

10 FENOMENOLOGIE III – CO ZBÝVÁ

Roku 1945 byl Husserl mrtev, z děl jeho vrcholného období nebylo skoro nic vydáno a rozsáhlý archiv jeho těsnopisem psaných – pro nezasvěcené nečitelných – rukopisů byl v ilegálním úkrytu v Belgii. Heidegger byl naživu, ale jeho filosofie i jeho mimořádný ohlas v předválečném Německu byly kompromitovány jeho dočasnou spoluprací s nacisty. Nebýt živých, zasvěcených, politicky antifašistických fenomeno-logů mimo Německo, je dobře myslitelné, že by fenomenologie zůstala jen sice snad pozoruhodnou, ale přece pouze lokálně významnou epizodou dějin filosofie. I když francouzští a další fenomenologové, k nimž se nyní obracíme, nedosahují velikosti Husserla a Heideggera, jejich role v udržení fenomenologii při životě (poválečné vydávání Husserlových rukopisů bylo štědře financováno UNESCO) a jejím rozšíření po celém světě je nezastupitelná.

Chronologický přehled:

Franz Brentano (1838-1917)

Edmund Husserl (1859-1938)

Martin Heidegger (1889-1976)

Hans-Georg **Gadamer** (1900-2002)

Jean-Paul **Sartre** (1905-1980)

Hannah **Arendtová** (1906-1975)

Emmanuel **Levinas** (1906-1995)

Jan **Patočka** (1907-1977)

Maurice **Merleau-Ponty** (1908-1961)

Paul **Ricoeur** (1913-2005)

Jacques **Derrida** (1930-2004)

Jak vidíme, šířiteli a pokračovateli fenomenologie byla především silná generace, která ještě zažila její vrcholné meziválečné období.

10.1 Francouzská fenomenologie I – Sartre a Merleau-Ponty

Ve Francii byla výuka filosofie orientována převážně historicky (už od Cousinových časů). K prvnímu nesmělému seznamování s Husserlem a fenomenologií dochází díky několika francouzským Husserlovým žákům a díky imigrantům; předělem jsou pak úspěšné Husserlovy přednášky v Paříži z února 1929 a na ně navazující vydání francouzského překladu *Karteziánských meditací* v roce 1931. Následně vzniká v první polovině 30. let poměrně silná skupina mladých filosofů orientovaných na fenomenologii: patří k ní i Jean-Paul Sartre a Maurice Merleau-Ponty.

Jean-Paul Sartre (1905-1980) studoval v Paříži na ENS a roku 1929 se stal středoškolským učitelem – který zároveň publikuje beletrii a menší filosofické texty. Když byl začátkem války na 9 měsíců zajat, studuje důkladněji *Bytí a čas*, promýšlí vlastní filosofickou koncepci a po propuštění ji formuluje ve svém rozsáhlém hlavním díle *Bytí a nicota* (1943), v němž kombinuje silný heideggerovský vliv s hegelovskými a psychoanalytickými motivy. Po osvobození se stává žurnalistou a spisovatelem na volné

noze a rychle získá kultovní postavení největšího francouzského intelektuála a vůdčí postavy *existencialismu*. Vedle rozsáhlé beletristické a žurnalistické tvorby se dále věnuje i filosofii – nejvýznamnějším dílem z této doby je *Kritika dialektického rozumu* (1960). Z jeho prózy je slavná např. *Nevolnost* (1938), z dramát *S vyloučením veřejnosti* (1944).

Třetím nejuznávanějším, nejstudovanějším fenomenologem (po Husserlovi a Heideggerovi) je **Maurice Merleau-Ponty (1908-1961)**. Stejně jako Sartre studoval na ENS a odchází učit na střední školy, ale už 1935 je zpátky na ENS jako doktorand a vyučující. Za války působí spolu se Sartrem v hnutí odporu, od 1945 vyučuje na univerzitách (Lyon, od 1949 Paříž). Jeho hlavním dílem je *Fenomenologie vnímání* (1945), v níž dovedně spojuje v zásadě husserlovskou pozici se svými obsáhlými znalostmi dobové psychologie a ukazuje, jak fenomenologie dosti snadno řeší nesnáze, které pro dosavadní filosofii a psychologii byly záhadné a neřešitelné. Pozdější Merleau-Ponty se snaží zpracovat i nové vlivy nastupujícího strukturalismu, ale brzká smrt mu zabránila v dotažení tohoto projektu (fragmenty z knihy, kterou chystal, jsou dostupné jako *Viditelné a neviditelné*, posmrtně 1964).

Sartrovou životní partnerkou byla **Simone de Beauvoirová (1908-1986)**, spisovatelka a filosofka. Její spis *Druhé pohlaví* (1949) je základní knihou moderního feminismu.

10.2 Francouzská fenomenologie II – Levinas, Ricoeur, Derrida

Emmanuel Levinas (1906-1995) je současníkem Sartra a Merleau-Pontyho, ale jako filosof získává širší uznání až začátkem 60. let. Pocházel z litevské židovské rodiny, studoval ve Francii a Německu (Strasbourg, Freiburg) a byl francouzským překladatelem *Karteziánských meditací* (1931). Po studiu nicméně pracuje v pařížské židovské organizaci, od 1946 vyučuje v tamní rabínské škole a teprve v 60. letech začíná vyučovat na univerzitě (v Poitiers a od 1967 v Paříži). Jeho hlavním spisem je *Totalita a nekonečno* (1961). Začíná jako znalec Husserla a Heideggera a svou filosofii utváří během války (byl v zajetí 1940-45) na základě kritiky sebestřednosti a uzavřenosti Husserlovy subjektivity a Heideggerova pobytu. Podle Levinase je naopak klíčová otevřenost pro Ty, pro Druhého, který je zásadně odlišný (neredukovatelný na formaci smyslu v mém já), ale se kterým se přesto mohou setkat a navázat k němu vztah. Levinasova fenomenologie tak má silnou náboženskou a etickou dimenzi.

Přítomnost náboženských a etických motivů charakterizuje i filosofii **Paula Ricoeura (1913-2005)** – Ricoeur je ovšem protestant a oproti snad hlubšímu, ale přece spíše jednodimenzionálnímu Levinasovi je také virtuózním znalcem řady myšlenkových směrů minulosti i přítomnosti a zprostředkovatelem mezi nimi. Po studiu v Rennes a Paříži je za války zajat, zdokonaluje se v němčině a pracuje na překladu Husserlových *Idejí*. 1948-56 učí ve Strasbourgu, od 1956 na Sorbonně, 1965-70 angažován v novém kampusu Paříž-Nanterre, odkud odchází do Spojených Států (Chicago) po nezvládnutém konfliktu se vzbouřenými studenty.

Komentovaný překlad Husserlových *Idejí* zakládá Ricoeurovu akademickou pověst. Ricoeur zároveň rozbíhá vlastní projekt *fenomenologie vůle*, z něhož vycházejí tři knihy v letech 1950-60 (opět jde o aplikaci fenomenologie na etiku s výrazným náboženským pozadím). V 60. a 70. letech řada studií a dvě knihy k hermeneutice, později Ricoeur píše řadu kvalitních knih na téma času a paměti, etiky a politické filosofie. K jeho nejvýznamnějším spisům patří *Živá metafora* (1975), *Čas a vypravování* (1983-5), *Já jako druhý* (1990) a *Spravedlivý* (2000).

Snad posledním velkým francouzským fenomenologem byl **Jacques Derrida (1930-2004)**, který se ovšem ve druhé polovině 60. let od fenomenologie odklání a zakládá

novou vlastní koncepcí, které říká *dekonstrukce* a která bude počítána k postmoderně. Pocházel z židovské rodiny v Alžíru, vystudoval ENS a po absolvování strávil rok na stáži na Harvardu. Po krátké výuce na střední škole nastupuje 1960 na Sorbonnu a pak přechází na ještě elitnější pařížské instituce. Etabloval se komentovaným překladem Husserlovy studie *O původu geometrie* (1962) a husserlovskou monografií *Hlas a fenomén* (1967), ve které už ale Husserla kritizuje ze své vznikající nové pozice (o postmoderním Derridovi bude ještě řeč v kapitole 14).

10.3 Fenomenologie a jí blízké jevy v Německu – další postavy

Vedle Husserla byl hlavní postavou raného období fenomenologie **Max Scheler (1874-1928)**, dobově jistě i slavnější. Scheler patří k tzv. *realistické fenomenologii*, jež zůstává na pozici raného Husserla a neprovádí transcendentální redukci. Hlavním rysem takto chápané fenomenologie je důvěra v eidetický názor ('zření podstat'). Scheler má široký záběr, postupně se stává především sociologem (profesura v Kolíně od 1921) a jako sociolog je dodnes uznávaný (ve filosofii ho studují spíše jen specialisté). Hlavním Schelerovým filosofickým spisem je *Formalismus v etice a materiální etika hodnot* (1913).

Další spřízněnou postavou je **Karl Jaspers (1883-1969)**, ve své době postava první velikosti a v centru dění, dnes polozapomenutý. Původně studoval práva, ale přešel na medicínu a specializoval se v psychiatrii. Po dalších pěti letech se habilituje ve filosofii (v Heidelbergu 1913, od 1922 profesor, 1937 nacisty vyhozen a od 1948 profesorem v Basileji). Již v *Psychologii světonázorů* (1919) otevře řadu témat, které ukazují směrem k tomu, co bude nazváno *existencialismus*: navazuje na Kierkegaarda a zajímá se o osobní orientaci v životě a ve světě. Byl i dobrým znalcem dějin filosofie a výborným popularizátorem. Důležité bylo i jeho přátelství (od 1920) s mladým Heideggerem, který u něho často trávil weekendy – toto přátelství se ale po nástupu nacismu rozpadá (a Jaspers je autorem slavného posudku pro francouzskou okupační správu, na jehož základě bylo Heideggerovi 1946 zakázáno vyučovat).

Vedle Heideggera a Habermase (o něm v kap. 14) byl největší postavou německé filosofie druhé poloviny 20. století **Hans-Georg Gadamer (1900-2002)**, Heideggerův blízký žák a přítel, který ale poněkud zmírňuje divokou radikálnost Heideggerova projektu a činí jej začlenitelnějším do běžného akademického provozu. Gadamer je především historik filosofie a hermeneutik a z jeho koncepce hermeneutiky vychází i jeho slavná obhajoba humanitních disciplin ve spise *Pravda a metoda* (1960). Gadamerova *univerzální* (či filosofická) *hermeneutika* je názor, že veškeré poznávání má ráz rozumění, do něhož vstupuje vlastní předporozumění (prosáknuté sedimentovanou tradicí) i otevřenost novému, jež se mnohdy předporozumění do jisté míry (nikdy ne naprosto) vymyká – což vede k modifikaci předporozumění.

10.4 Fenomenologie a jí blízké jevy jinde ve světě

Hannah Arendtová (1906-1975) studovala u Heideggera v Marburgu, u Husserla ve Freiburgu a u Jasperse v Heidelbergu. Jako Židovka emigrovala 1933 do Francie a 1938 se usazuje ve Spojených státech. Pracuje v nakladatelství, ale knihy z 50. let jí zajistí věhlas a nakonec i akademickou pozici (v Chicagu od 1963, nakonec v New Yorku od 1967). Arendtová aplikuje Heideggerovu koncepci na politickou a sociální filosofii: v politice nejde ani tak o dosahování cílů, jako o politický způsob života, o politickou existenci, určitý zvláštní druh sounáležitosti v nesouhlasu s druhými (Arendtová byla velkou inspirací studentské revolty z 60. let). K jejím nejdůležitějším spisům patří *Původ totalitarismu* (1951), *Vita activa* (1958) a *O revoluci* (1963).

Za fenomenologa světového významu je právem považován i náš **Jan Patočka (1907-1977)**, který studoval v Praze na Karlově univerzitě, ale když byl v roce 1928/29 hostujícím studentem v Paříži, přednášel tam Husserl a Patočka se pro jeho filosofii nadchl. Po absolvování studoval roku 1933 ve Freiburgu s Husserlem a Heideggerem, 1937 se habilitoval a šťastných osm let vyučoval na univerzitě (1937-39, než nacisté zavřeli vysoké školy, 1945-49, než ho komunisté vyhodili, a 1968-70, než mu zakázali vyučovat). Jak asi víte, v lednu 1977 se stal (spolu s Václavem Havlem a Jiřím Hájkem) jedním z prvních tří mluvčích Charty 77. I následkem omezené možnosti publikovat, která Patočkův dospělý život – až na několik krátkých období – provázela, nemáme od Patočky velkých systematických děl; před smrtí nicméně dokončil dva menší spisy, do nichž uložil většinu z toho, na čem mu ve filosofii záleželo: *Dvě studie o Masarykovi a Kacířské eseje o filosofii dějin*

Podobně jako další velké postavy jeho generace, i Patočka navazoval na Husserla a Heideggera, a byl také – jako Heidegger, Gadamer a Ricoeur – vynikajícím badatelem v dějinách filosofie a myšlení vůbec. Od poloviny 60. let rozvíjí myšlenku *tří pohybů* lidské existence: pohybů (1) akceptace, (2) prodlužování a obrany, a (3) průlomu a pravdy. V prvním přijímáme dané sociální a kulturní modely a ve druhém sami aktivně jednáme na základě takto přijatých modelů, zatímco ve třetím se (eventuálně) předznačená struktura možného jednání a rozumění prolamuje a proměňuje a do světa se dostává něco nového.

Měli bychom znát také dvě postavy starší, realistické fenomenologie, které sehrály významnou úlohu ve svých kulturních oblastech. Jsou jimi **José Ortega y Gasset (1883-1955)**, velký španělský filosof a literární vědec, který se nicméně poměrně brzy odvrátil od filosofie, a **Roman Ingarden (1893-1970)**, velký polský fenomenolog, známý především svými pracemi o mnohvrstevné stavbě uměleckého díla.

10.5 Fenomenologie – závěr

Je skoro až neuvěřitelné, jak se ze sice geniálního, ale značně esoterického filosofického projektu našeho moravského krajana stalo velké celosvětové hnutí, ale došlo k tomu a zejména v desetiletích po druhé světové válce bylo studium Husserla a Heideggera středobodem filosofie po celém světě vyjma oblastí, které se již obrátily analytickým směrem (a samozřejmě komunistických zemí). Svou zásluhu na tom jistě mělo i kulturní hnutí *existencialismu*, které tehdy na čas udávalo tón a jehož předními představiteli byli Sartre a jeho přítel Albert Camus. Toto nadšení ale dosti rychle opadlo a nejpozději během 60. let už fenomenologie přestává být posledním výkřikem a něčím, co všichni musí znát.

Filosofové v neanalytických zemích ji i potom studují, ale jsou už známy i její vlivné kritiky a její vedoucí postavení se postupně oslabuje. Dodnes máme vynikající znalce fenomenologie i filosofy, kteří se snaží fenomenologické dědictví dál tvořivě rozvíjet, ale od konce šedesátých let už žádná z nových postav nezískala světový věhlas ani status filosofického klasika.

Zájemci si mohou přečíst *První sešit o existencialismu* Václava Černého (1948), něco z Patočky (např. výtah z přednášky *Sókratés*) a případně i autobiografické prózy Simony de Beauvoirové *Mandaríni a Paměti spořádané dívky* nebo Ricoeurův autobiografický rozhovor *Myslet a věřit* (2000).